

Звичайно ж, що такий набір являв собою для партійних лідерів «надзвичайно сирий матеріал, який вимагає великої ідеологічної обробки»⁴⁷. Аналогічна картина спостерігалась у Дніпропетровському гірничому інституті. Характеризуючи набір 1934/35 н.р., зазначалося, що «склад нового набору у більшості — молодняк 14–16 року народження, партійний прошарок невеликий, в основному комсомольці — 52% зі стажем 30–31–32 рр.»⁴⁸.

З 1935 р. розпочинається демонстративна кампанія примирення з вихідцями із «соціально-ворожих» верств населення, що виявилось, зокрема, в правилах прийому до вищих навчальних закладів. ЦВК і РНК СРСР своєю постановою від 29 грудня 1935 р. «Про прийом до вищих навчальних закладів і технікумів» скасував встановлені при допущенні до іспитів і при прийомі до ВНЗ обмеження, «зв'язані з соціальним походженням осіб, які поступають в ці навчальні заклади, або з обмеженням у правах їх батьків»⁴⁹. До ВНЗ стали приймати всіх громадян, які склали встановлені для вступу до навчальних закладів іспити в порядку конкурсу. Керівництво деяких ВНЗ деякий час продовжувало за традицією віддавати перевагу абітурієнтам пролетарського походження, але влада, як зауважує Т. Смірнова, уже не лише не заохочувала таку практику, але й боролася з нею⁵⁰.

2. Участь студентства у соціально-економічних перетвореннях

Повсякденне життя студентської молоді 1930-х рр. характеризується ударництвом і жертівністю заради побудови великого світлого майбутнього. Ці риси були проявом беззастережної відданості ідеям партії, доказом істинної віри в побудову соціалізму. Саме студенти, як згадує О. Засенко, за відрядженнями партійних і комсомольських органів брали «безпосередню участь в колективізації, в посівних, заготівельних і збиральних кампаніях. Вони косили жито, пшеницю, копали картоплю, буряки, працювали на заготівлі дров, брали участь у поширенні серед населення облігацій державних позик та в здійсненні інших важливих господарчих і політичних заходів»⁵¹. Керівництво країни вміло використовувало енергію і романтику молодості для реалізації своїх планів, тому всі лозунги поточного моменту втілювалися в життя за безпосередньої участі студентів, у першу чергу його партійного і комсомольського складу. Наприклад, студентів II і III курсів сільськогосподарських вишів рекомендувалося використовувати «у централізованому порядку через спеціальну мобілізацію для посівкампанії»⁵². Решта ж інститутів мала проявити власну ініціативу «щодо агрокультурної допомоги у проведенні підготовчої роботи до посіву, допомогти в організації колективних об'єднань на селі»⁵³.

Іноколи навіть не встигнувши приступити до занять, студенти відряджались організовувати колгоспи, забирати у селян «квашений хліб», ліквідовувати «насінневі прориви» тощо. Багатьом із них довелося побувати в бувальцях, іноді скрутних, іноді — веселих. Проф. Ю. Кобилецький згадував у 1985 р., що під час колективізації він був «направлений у глухе село Мудрівку, що розташовувалося на правому березі Дніпра навпроти Чигирина. Отут і потрапив у халепу, коли, підбурювані куркулями, жінки вчинили бунт у селі, обрали собі старостиху. Нас, колективізаторів, ... замкнули у сільраді і декілька днів три-

мали під охороною, подаючи у вікно лише напиться, їсти ж — ані-ні! Лаяли нас на чім світ стоїть, пристрасно, істерично і натхненно»⁵⁴. Для одних такі випадки залишалися пригодами молодості, для інших закінчувалися трагічно, оскільки селяни майже скрізь виступали проти студентів-комсомольців з мандатами уповноважених⁵⁵. Наприклад, під час спроби організувати колгосп було убито Антона Підпригору із Київського ІНО⁵⁶. Багато студентів — учасників тих історичних подій, вірили в необхідність проведення колективізації насильницькими методами, щиро ненавиділи «куркулів» і інших «класових ворогів», тож без жалю і сумніву відшукували і забирали заховане зерно, виганяли дорослих і дітей на вулицю. Всі нюанси такої роботи донесли до нас спогади колишнього студента Київського ІНО Ю. Кобилицького.

В засобах масової інформації висвітлювався лише позитивний досвід ліквідації численних «проривів». У дописах з гордістю повідомлялося про кампанії, як, наприклад: «На голосіївських городах виник прорив. Київський зоотехнічний інститут на допомогу соціалістичним городам, на ліквідацію прориву — мобілізував свої студентські сили. ... З II курсу вийшло 59 чоловік і за чотири години зсапали 3 га помідор. II курс набору 1930 року — вийшло 85 чоловік. Зробили 8 га. ... Всі працювали ударно, але були й ледарі»⁵⁷.

Були серед студентів не лише ледарі, а й незгодні з політикою партії на селі. Документи повсякденності свідчать про те, що офіційна точка зору, показуючи масовий героїзм, жертвовність молоді, не віддзеркалювала її буденного життя і настроїв. У ВНЗ практикувався збір інформації про ставлення студентів до політики партії, констатувалися численні прояви аполітичності студентів. І хоч парторганізації і звинувачувалися в тому, що вони не ввели в систему облік настроїв студентства⁵⁸, та все ж така інформація фіксувалася і обговорювалася не лише на зборах, а й передавалася в ОГПУ.

Із таких зведень відомо, наприклад, що партійними квитками у 1932 р. поплатилися студенти Харківського інституту червоної професури Олексієнко, Комаровський, Поголієв і Рощенко за те, що протягом тривалого часу «вели між собою розмови про невірність лінії партії .... де це бачено, щоб люди сиділи голодними і опухали від голоду»⁵⁹? Студент Всеукраїнського інституту комуністичної освіти, член партії з 1930 р. Бондаренко на загальних зборах говорив про те, що «колгоспи потрібно розпустити, вони не оправдовують себе. Куркулів не потрібно розкуркулювати, бо вони основна база сільського господарства, тоді всі плани хлібозаготівель будуть виконані», а член партії з 1928 р. Соврань сказав, що якщо колгоспники не бажають працювати в колгоспах, розбігаються, то значить — лінія партії невірна. Серед студентів Київського інституту профосвіти також зафіксовані були «крамольні» розмови про стан сільського господарства. Наприклад, студент Бурсов говорив, що «на селі голодують, а говорять про успіхи п'ятирічки»⁶⁰.

Із щоденника М. Афанасьєва, який ніколи й нікому не висловлював своїх думок тому, що «комсомольцеві за це може гарно перепасти як прихильникові правих...»⁶¹, ми можемо дізнатися про історичне мислення студента — вихідця із села. Записки ці — рефлексія на події, що відбувалися у визначеному місці і у визначений час. 26 листопада 1929 р. юнак записав: Я інколи міркую сам собі, що невірно робить радянська влада, що витягує останній сік із селянина. У всіх

газетах тільки й бачиш — классовая борьба, наступление на кулака, планы хлебозаготовок, а потім поруч з тим читаєш: На Н-ской станции зерно некуда девать, зерно гниет под открытым небом... зерно ссыпается прямо в грязь, потому что нет помещений, куда можно бы было убрать хлеб. Ось тут з приводу таких фактів я думаю, що кожне серце більш свідомого селянина напевне пробудиться і на ґрунті цього виникають такі суперечки між селянством і радянською владою. Головна маса селянства, наскільки я зараз знаю, аніскільки не зацікавлена в п'ятиріччі...». Отримуючи листи від рідні, М. Афанасьєв знав істинне становище селянства, вболівав за нього і цю біль виливав на сторінках: «І ось сьогодні, коли я прочитав листа від бабусі, то я ясно уявив собі картину селянського життя ... хліба нема, попродали останню худобу, надходить зима, дівворі треба ходити до школи, а ходити ні в чому, їсти нічого, старі прожили вік, багато терпіли зневаги від царату, а потім влада перейшла в руки пролетаріату, знов голі, голодні, неосвічені, закуті в ланцюги некультурності і не чуть чогось там отзвуків культурної революції, яку так добре змалювала компартія в своїх планах»⁶². Але ж сумнівався він лише в політиці партії щодо селянства, в решті був переконаний, що «компартія та радвлада робить все вірно».

На Всеукраїнській нараді завідувачів обласними відділами народної освіти 18 лютого 1933 р. органи народної освіти критикувалися за те, що «в боротьбі за хліб не організували масово-політичної роботи серед колгоспників і трудящих одноосібників, серед колгоспного активу, через свої форми і методи роботи, не забезпечили повної мобілізації на виконання річного плану хлібозаготівель, на розгром куркульського саботажу»⁶³. Було прийнято рішення приділяти більше «уваги і енергії, класової пильності» у наступній весняній засівній кампанії «за виконання завдань 4-ї більшовицької весни, в боротьбі за зміцнення колгоспів, за піднесення врожайності»⁶⁴. Тож навесні 1933 р. на весь час польових робіт бригади студентів відряджалися на роботу в різні села ліквідовувати «насіньний прорив» — збирати посівматеріал. Крім того, влітку цього року старшокурсники і аспіранти — члени партії чи комсомолу, відбиралися для проведення агротехнічної пропаганди, тобто молодь повинна була навчати селян питанням правильної організації збирання врожаю, проведення молотьби і підготовки до осіннього посіву⁶⁵. На рільничі роботи, «заступати померлих від голоду селян», за словами Л. Дражевської, були в обов'язковому порядку відряджені студенти всіх харківських вузів, у тому числі й університету⁶⁶.

«Ніхто не вчинив людям стільки лиха, як ті, що найбільше дбали про людське щастя», зауважував А. Франс. Маючи лише благі наміри, 40 студентів Лубенського інституту соціального виховання за декаду роботи навесні 1933 р. у Лубенському районі Полтавської області зібрали 90% необхідного посівматеріалу. Вони організовували при колгоспах школи активу з вивчення постанов уряду, «викривали куркульню», яка «чинила опір мобілізації посівматеріалу»⁶⁷. Особливо пишалися такі активісти тим, що в селі Снітин викрили «озброєну банду на чолі з Котлярами (синами куркуля)», а в селах Духовому, Козайденці та Хитцях виявили «куркулів, які організували кражу кіп з колгоспного поля та крадіжку коней»⁶⁸. Дирекція Миколаївського суднобудівельномеханічного технікуму з гордістю повідомляла, що їхнім студентам у підшефному селі Сливіно

було «мобілізовано посівматеріал на 96%, прочищено і організовано охорону, відремонтовано сільськогосподарський реманент, організовано бригаду сіячів», а в селі Водопій «зібрано 36 центнерів захованого куркульського хліба»⁶⁹. А от Харківський фізико-хіміко-математичний інститут ганьбили за те, що «підготовку до весни прогавив» — в підшефному селі не зібрано насіння навіть 4% до плану. Постійно там перебував один представник інституту, ще два виїжджали йому на допомогу, що викликало неабияке занепокоєння партійних органів⁷⁰.

Не всі активісти рвалися в село виконувати постанови партії, особливо ті, хто вже побував там і побачив методи побудови «світлого майбутнього». Наприклад, коли організовували таку бригаду у Харківському геодезичному інституті для ліквідації «прориву» у селі Приколотному Великобурлуцького району, то «знайшлися комсомольці, що дуже багато говорили за село, вважалися активістами, але їхати відмовились...»⁷¹. Відмовився їхати на шість місяців секретарем колгоспного КСМ осередку «бо не знайомий з цим ділом і ще молодий (народження 1915 р., в КСМ 1 рік)» студент Білоцерківського педагогічного технікуму В. Чорний, якого виключили із комсомолу і технікуму, навіть незважаючи на те, що він в той час хворів черевним тифом⁷². Це надзвичайно обурило юнака: «Довільно з мене лише парт[ійної] кари, за що з технікуму?» — скаржився він у листі В. Затонському. Аналогічне покарання спіткало також студентів Дніпропетровського гірничого інституту Л. Гісіна та П. Арганова, взагалі, як відзначають дослідники, у цьому навчальному закладі молодь часто виступала проти сільськогосподарської політики на селі⁷³. Тих, кого не звільняли, виселяли з гуртожитку, позбавляли продуктивних карток, без яких вижити було просто неможливо. Студент Червоноградського агротехнікуму, член бюро ЛКСМУ П. Дніпровський, відряджений на хлібозаготівлі, вражений становищем селян, написав листа в РК ЛКСМУ, де висловив свою думку щодо «неправильності генеральної лінії партії у виконанні хлібозаготівлі», за що був виключений з комсомолу і технікуму з позбавленням права вступу до ВНЗ на три роки⁷⁴. Крім виключення незгодних з політикою партії на селі з комсомолу та інституту, в періодиці звучали заклики до студентства «чорною плямою пролетарської ганьби вкрити імена дезертирів посівного фронту»⁷⁵.

Не всі витримували загартування класовою ненавистю і жорстокістю, не бажали були причетними до більшовицьких злочинів проти селянства. Деякі студенти висловлювали свій протест самогубством, намагаючись таким чином привернути увагу громадськості. Комсомолец-активіст, студент Харківського інженерно-будівельного інституту Я. Злочевський, коли його у 1933 р. в черговий раз послали на хлібозаготівлі, говорив: «Тепер у мене не лишилося ніяких ілюзій: нами править банда. ... В цих умовах я все одно жити не можу. Якщо мене не приберуть, то я сам себе порішу...»⁷⁶.

Паралельно з сільськогосподарськими роботами, студенти мобілізувалися на кампанії з лікнепу, для роботи в різних закладах, для озеленення чи будівництва. У Харківському університеті, наприклад, навесні 1933 р. занять не було близько трьох тижнів, — згадує Л. Дражевська, бо наш курс був мобілізований для праці з дітьми — жертвами голоду, тимчасово зібраними у вагонах на Харківському вокзалі⁷⁷. Колишня студентка Харківського університету Марія

Гросул пригадувала, що їй дали завдання поїхати на вокзал, знайти там вагони з дітьми, ознайомитись із ситуацією і скласти план роботи з ними. Відшукавши вагон на запасній колії, почувши дитячий крик і побачивши повний вагон маленьких діток — голодних, брудних, залишених помирати голодною смертю, студентка, плачучи від жаху і жалю, кинулася тікати звідти⁷⁸. Про який план роботи могла йти мова?

Немало студентів з ентузіазмом працювали «ліквідаторами», намагалися навчати всіх неписьменних на благо культурної революції в селах, на фабриках і заводах, у вечірніх школах робітничої молоді. Наприклад, студенти Київського політехнічного інституту працювали у лікнепі на заводі «Більшовик», Київський ІНО охоплював лікнепом райони Солом'янки та частини Декміївки. Крім цього, студентам необхідно було проводити і очолювати політико — просвітницьку роботу, пояснювати масам політику компартії. Роботи було настільки багато, що інститути не справлялися з нею, що і викликало критику на адресу останніх з боку партійних комітетів в халатності і бездіяльності⁷⁹. А деяких комсомольців обурювало ставлення з боку місцевих осередків до тієї роботи, яку вони вважали відповідальною і віддавалися їй з ентузіазмом. Так, М. Афанасьєв записав у своєму щоденнику, що 20 лютого 1932 р. його по комсомольській лінії навантажили займатися лікнепом і він «з гордістю і повним комсомольським патріотизмом виконав це важливе доручення. В кінці за свою працю отримав лише насмішковату посмішку від секретаря комсомольського осередку і співчуття йому з боку інших комсомольців. Мене вважали там за блазня, за дурня (звичайно, лише комсомольці)»⁸⁰.

Індустріальні центри також не обходилися без студентів, вони ліквідовували численні «прориви» на заводах. Так, понад 1000 студентів Сталінського гірничого інституту брали участь у ліквідації прориву промфінплану, в День ударника працювало 1200 осіб, а на постійній масовій роботі на заводі Петровського перебувало 55 студентів. Відзначалося, що ця робота проводилася без всякого піднесення, причому було багато випадків дезертирування. Характерна заява партійця з 1919 р. Каплана за час роботи на заводі з ліквідації прориву: «Ми не каторжники, щоб виконувати таку норму, скільки встигнемо, скільки і зробимо»⁸¹. Фіксувалися випадки масового негативного ставлення студентів до роботи на «проривах» індустріалізації і в багатьох інших навчальних закладах, наприклад, у Дніпропетровському медичному інституті⁸², студенти переставали «бачити велике» в радянських буднях. Не допомагали змінити ставлення до цієї роботи і всілякі методи політичного впливу, такі, як загальні збори чи відкриті партійні збори, на які студентів могли змусити ходити, але в суперечках участі вони не брали.

Студенти відряджались в шахти Донбасу, добувати вугілля для індустріалізації. Такі уповноважені могли не працювати до цього в забої, навіть ніколи в житті в очі не бачити шахту. Бюрократів задовольняв звіт про кількість посланих уповноважених, про результативність мови не було. Як згадує П. Григоренко, якого відправили на шахту зі стрімкоспадними пластами «Юний комунар», він, «докладаючи всіх зусиль, намагався щось зробити: спускався в шахту, спілкувався з комсомольцями у лавах і штреках, виступав з доповідями»⁸³. Але загалом похвалитися чимось позитивним не міг.

Багато студентів можна було зустріти на будмайданчиках. Наприклад, у Харкові вони відробили сотні годин на будівництві⁸⁴. Студенти Київського гірничого інституту розбирали бруківку на вул. Воровського⁸⁵. Особливо приваблювали молодь гіганти перших п'ятирічок — Харківський тракторний завод, Дніпрельстан. «Величезну бетонну греблю Дніпрельстану, — пригадував Ю. Кобилецький, утоптували ногами. Бригади дівчат та хлопців ставали у коло на рідкий бетон, брали за плечі один одного і починали своєрідний індустріальний танок — аркан»⁸⁶. Героїка трудових буднів оспівувалася в засобах масової інформації, описувалася письменниками. Весь Радянський Союз мав захоплюватися подвигами бригади дівчат-бетонниць Жені Романько, яка стала прототипом І. Микитенку у п'єсі «Дівчата нашої країни». Тож настрої частини молоді на зборах з питання виїзду на «прорив» на Дніпробуд, коли, наприклад, студент Бондаренко з обуренням заявив, що «студенти — пробка, якою затикають всі дірки», а його ще й підтримали члени партії, засуджувалися і не розголошувалися⁸⁷. Студентство було загіпнотизоване старими партійними ідеалами і новим великим будівництвом, воно повинно було жити і переживати разом із героями звияжних буднів. Про негативні моменти не могло бути й мови, про них не знали і знати не бажали. Саме через героїку повсякденності йшов процес формування нового радянського студента, який мав бути не просто спостерігачем, а палким учасником цих процесів, ні на хвилину не сумніватися у вірності генеральної лінії партії. Величний поступ індустрії дійсно вражав молодь, як і подвиги героїв чи досягнення ударників: «...вся країна жила будівництвом Харківського тракторного. Але не менш нас хвилювали Дніпрогес, челюскінська епопея, політ Чкалова і Громова, висадка папанінців на полюсі. Все це було овіяно справжньою, високою романтикою»⁸⁸. Молодь виховувалася на подвигах конкретних героїв, тож з ними у ВНЗ відбувалися численні зустрічі, які відвідувалися із захопленням. В цілому, така тактика давала бажані наслідки: «Ми так вірили в комунізм, і нам так хотілося якнайшоріше до нього протиснутися, що ми готові були виправдовувати всякі злочини, коли вони хоч трохи підфарбовувалися комуністичною фразеологією. Ми не хотіли поглянути ширше на те, що діялося. Нам зручніше було зосереджуватися на конкретних явищах і запевняти себе, що ті події нетипові, що вони є винятками, а в цілому справи в суспільстві йдуть так, як їх висвітлює партія, тобто так, як це належить згідно з комуністичною теорією. Так було спокійніше для душі і... признаймося щиро, безпечніше»⁸⁹.

Як бачимо, мобілізації студентів відбувалися постійно, багатьох відряджали на тривалий термін, внаслідок чого у ВНЗ залишалася незначна кількість тих, хто мав можливість продовжувати навчання. Життя студентів тих часів, завдяки численним наказам, що суперечили один одному, являло собою своєрідний «броунівський рух». З одного боку, видавалися постанови про зміцнення партійних організацій ВНЗ, для чого практикувалися спеціальні набори. Прийом 1931 р. набагато збільшив склад партійних організацій, в інститутах України на цей час уже нараховувалося більше 15 000 комуністів. Особливо суттєво збільшилася їхня кількість того року у трьох основних вишівських центрах: у Києві від 2895 чоловік до 3424 — на 25%, у Харкові — від 2895 до 4684 — на 48%, у Дніпропетровську — від 1960 до 1535 — на 50%⁹⁰. Найбільший партійний

прошарок був у індустріально-технічних інститутах, наприклад, у Сталінському гірничому — 69%, Дніпропетровському гірничому — 32%, Шосткінському хімічному — 55%, Дніпропетровському хімічному — 23%. Значно меншим він був у сільськогосподарських інститутах, а в медичних — традиційно залишався низьким: у Дніпропетровському медичному інституті — 6%, Київському — 10%⁹¹.

З іншого боку, ці ж особи відправлялися на ліквідації різних «проривів», що знов зменшувало кількість комуністів і комсомольців у ВНЗ. Так, у Дніпропетровському гірничому інституті лише з однієї групи, в якій із шістнадцяти студентів одинадцять були партійними, за два місяці було пропущено 130 людино-годин, внаслідок чого в цій групі було 24 хвості. З них 18 припадали на мобілізованих членів партії⁹². У Харківському машинобудівному інституті на 1 жовтня 1932 р. було 645 членів і кандидатів в партію із 1427 студентів денного відділення. На 1 травня 1933 р. їхня кількість зменшилася до 394 чоловік, причому 81 студент був відряджений на постійну роботу в політвідділи і МТС⁹³. Для окремих партійних організацій характерним був погляд, що «вчитися у сучасних обставинах, за наших труднощів — принайменше паразитично, а звідси висновок: інститут — це резерв для всякого практичного використання»⁹⁴.

Незважаючи на те, що в постанові ЦК КП(б)У «Про склад студентства» чітко сказано: «Категорично заборонити МПК та РПК знімати студентів без спеціального щоразу на те дозволу обкому» та в постанові ЦВК СРСР від 19.09.1932 р. — «припинити практику частих і довгострокових мобілізацій студентів і особливо професорсько — викладовського складу на різні господарські кампанії», — майже щодня приходили до навчальних закладів обіжники, що вимагали негайно знімати студентів з навчання, нерідко у великій кількості⁹⁵.

Керівництво деяких інститутів в розпачі зверталось до ЦК КП(б)У з проханням вжити термінових заходів для нормалізації навчального процесу. В доповідній записці дирекції і парткомітету Всеукраїнського комуністичного інституту радянського будівництва та права від 20 березня 1933 р., наприклад, зазначалося: «За останній час з інституту мобілізовано велику кількість студентів на партійну роботу та радянську роботу, переважно на село. Мобілізацію переважать: райпарком, Міськпарком, Обком і ЦК КП(б)У. Внаслідок цього в нас на сьогодні лишилось 386 студентів, а було на 1 жовтня 1932 р. 882 студенти. За цей відрізок часу мобілізовано з інституту 408 студентів. Останні 88 осіб відсіву відносяться по іншим причинам: хвороба, прогули, невстигаємість, сімейні обставини, виключення за різні проступки. Мобілізовані 408 осіб розподіляються так: 1. В рахунок «2340» за постановою ЦК КП(б)У мобілізовано весь 2-й курс в кількості 268 чоловік; 2. На постійну роботу на село 78 чол. із них: РПК — 25 чол., Обком — 53 чол.; 3. В політвідділи МТС — 8 чол.; 4. На судову роботу (Обком) — 8 чол.; 5. До військових шкіл — 46 чол.

Крім того, на сьогодні з студентів, що залишились в інституті уже відібрано Райпаркомом для мобілізації для роботи в органах ГПУ — 61 чол., для посилки на село — 16 чол. Відділом кадрів ЦК КП(б)У — для посилки на юридичну роботу — 31 чол.

До всього треба додати, що зараз на тимчасовій мобілізації знаходиться 56 студентів, із них в пропgrupі ЦК — 17 чол., на посівній кампанії — 39 чол.

Внаслідок цього на сьогоднішній день порушено нормальну навчальну роботу, наприклад: на III курсі міжнародного факультету припинено навчання тому, що залишилося в інституті 3 студенти, а останні знаходяться на тимчасовій або постійній мобілізації. В інституті є лише I-й та III-й курси, а II-х курсів по судово-прокурорському, господарсько-правовому та міжнародному факультетах зовсім немає. Є великі перебої в навчанні внаслідок відриву від навчання студентів та викладачів.

На сьогодні створився такий стан, що коли буде переведено мобілізацію, що намічена для роботи в органах ДПУ, НКЮ та на селі, то в інституті залишаться студентів, що відвідують заняття, лише 210 чоловік»⁹⁶.

Катастрофічна ситуація склалася у 1933 р. і в педагогічних ВНЗ. Поруч з мобілізаціями на кампанії, систематично на місцях проводились мобілізації на постійну роботу, часто навіть за один-два місяці до закінчення навчання, зменшуючи цим і без того малі контингенти випусків. Заступник наркома освіти А. Хвиля в таємному листі до ЦК КП(б)У від 16 червня 1933 р. повідомляв, що в Кривому Розі із 426 студентів 200 було мобілізовано в радгосп на полоття напередодні переводних іспитів, в Запоріжжі із 658 студентів 250 направлено на прополку, в Сумах, постановою міськпарткому від 29 травня 10 членів партії та комсомольців було призначено секретарями колгоспних осередків⁹⁷. Такі факти характерні для більшості педагогічних інститутів (Лубни, Полтава, Одеса, Суми, Умань тощо). Нарком освіти В.П. Затонський також відзначав: «Звертаю увагу на цілком байдуже ставлення обкомів до освітньої справи. На нараді завоблоно виявилось, що (20–21.06) більшість районних відділів наросвіти непрацездатні»⁹⁸.

Аналогічні відомості надходили з усіх навчальних закладів. Партійні комітети та інші організації практикували висмикування студентів із різних груп, курсів та інститутів не лише на великі кампанії, а й на різні дрібні роботи під загрозою притягати до партійної та комсомольської відповідальності в разі невиконання. У Київському університеті, наприклад, у 1933 р. на озеленення міста студентів зривали з занять три рази, причому панувало таке безладдя, що всі три рази вони не працювали над озелененням⁹⁹. У наступному році спостерігалася аналогічна картина. «Вже чомусь студенти повинні ходити через кожні три дні на суботник по перелопачуванню хліба, — говорив секретар комсомольського осередку Астафов 15 вересня 1934 р. Сьогодні я також послав 80 чоловік, на 25-те знову викликають 50 чол., а крім того є ще одне розпорядження дати 150 чол. на постійну роботу по санітарії. Далі ще прийшов один чоловік, каже, що надісланий з ЦК, просить дати йому 15 чол. на перевірку політосвітньої роботи»¹⁰⁰. Комсорг Харківського машинобудівного інституту отримав мандат з вимогою дати 50 студентів на перевірку мусорних ящиків¹⁰¹, а Дніпропетровського хімічного інституту — для технічного листування в апараті окружному та для переписки протоколів¹⁰². Доходило до того, що вимагали таку кількість людей, яку інститути не могли виділити. Тож все частіше лунали вимоги про те, що потрібно дати можливість студентам читати і вчитися, ходити в театри, кіно, а не прирікати їх на відставання, другорічництво, а то і залишати навчання.

Таким чином, адміністрування партії більшовиків в царині вищої освіти зробили тисячі студентів заручниками непродуманої до кінця політики, спрямованої, перш за все, на формування нової радянської людини. Виховні процеси несли в собі заряд політичного впливу на свідомість і поведінку студентів, розраховані були на включення студентства в політичну боротьбу і модернізаційні процеси. В свою чергу, студентство було загипнотизоване старими партійними ідеалами, свято вірило в світле майбутнє і готове було невтомно працювати для його наближення. Пропонована перспектива змальовувалася надзвичайно привабливою, про це дуже турбувалися засоби масової інформації, які стали «організатором соціалістичного змагання», «трибуною передового досвіду» і «трудової слави», рупором сталінської тоталітарної політики, засобом морально-психологічного тиску і маніпулювання свідомістю людей.

Саме через героїку повсякденності йшов процес формування нового радянського студента, який мав бути не просто спостерігачем, а палким учасником тих процесів, ні на хвилину не сумніватися у вірності генеральної лінії партії. У вищій школі було досить студентів-фанатиків, які організовували колгоспи і ліквідовували численні «прориви» на фронтах соціалістичного будівництва. Можливо, вони бачили контрасти життя, та не хотіли поглянути ширше на те, що діялося, не передбачали трагедії майбутнього. Ті ж, що майже провидницьки прогнозували загрозу, що приховував у собі режим, або вкорочували собі життя від безвиході і розпачі, або були виключені із вишів чи позбавлені волі. Конформістом жити було безпечніше, звідси — позиція невтручання більшості в перебіг подій, спроби не привертати до себе зайвої уваги, голосування виключно «за» на численних зборах. Влада ж, використовуючи методи партійного пресингу, повсякденно використовувала енергію і безкоштовну студентську працю в нелюдських умовах існування, натомість обіцяючи їм щасливе життя у «світлому майбутньому».

3. Академічна повсякденність

Різке збільшення з кінця 1920-х рр. «пролетарського ядра» серед студентства України надзвичайно загостило академічні проблеми у ВНЗ. Разом із спецнаборами перед ними постало вирішення серйозного завдання — подолання надзвичайно низького рівня загальної освітньої підготовки молоді. У звітах постійно вказувалося на те, що робітники та бідняки села не підготовлені до вступу, що не використовувалися навіть наявні можливості — вечірні курси на підприємствах, школи та гуртки з підвищення кваліфікації, програми яких не були пристосовані до підготовки до ВНЗ. Цілковито відсутньою була така мережа в селі. Тож другорічництво і особливо «хвости» стали масовим явищем, а комуністи і комсомольці посідали у цьому «невідповідно високе місце»¹⁰³. Загрозливих масштабів набували відсів і «дезертирство» студентів. За словами заступника голови комітету по ВТШ І.Ходоровського, особливо велика кількість молоді покидала такі ВНЗ, як Харківський інститут механізації сільського господарства, де із 331 студента І курсу вибуло 145, Харківський інститут зернових культур, у якому із 1 січня по 1 липня 1933 р. вибуло 17% загального складу. Причому лише третя частина вибула внаслідок мобілізації на постійну роботу в